

Analytical Study of Irenaeus' Theodicy and its Criticism from the Perspective of Immāmiyya Theology (Kālam)

Abdullah Hosseini Eskandian*
Ghorban-Ali Karimzadeh Gharamaleki**
Abbas Abbaszadeh***

Abstract

The problem of evil has caused theologians to have comprehensive and deep discussions about this issue in their works and to defend the belief in God. Saint Irenaeus, who played a significant role in Christian theology, tried to solve the problem of evil by proposing the idea of “cultivation of the soul” in his theodicy. From the point of view of Irenaeus, if evil is realized in the world of creation; it is sin and it is an essential affair in human essence that Adam fell into in the beginning of creation, and he disobeyed God's Command by abusing his will and authority, and this desire to sin is still prevalent among the human race. In this article, with a descriptive-analytical method and with a critical approach, an attempt is made to first investigate and analyze Irenaeus' theodicy and then criticize it according to the perspective of Immāmiyya Theology (Kālam). Despite the efforts that Saint Irenaeus had in solving the problem of evil, his theodicy is faced with challenges and deadlocks such as “relativism”, “pointless evil”, “epistemological distance” etc., which reduce its plausibility.

Keywords: Theodicy, Irenaeus, The Problem of Evil, Christianity, Immāmiyya Theology (Kālam).

* Ph.D. Student of Islamic Theology, Faculty of Islamic Theology and Sciences, Tabriz University, a.hosseini^{۹۹}@ms.tabrizu.ac.ir

** Associate Professor of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Islamic Theology and Sciences, Tabriz University, g.karimzadeh@tabrizu.ac.ir

*** Assistant Professor of Islamic Philosophy and Theology, Faculty of Islamic Theology and Sciences, Tabriz University, aabbaszadeh@tabrizu.ac.ir

Date Received: ۰۹/۱۱/۲۰۲۳, Date of Acceptance: ۳۱/۰۱/۲۰۲۴

 Copyright©۲۰۲۰, Iranian Association for Philosophy of Religion. This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution ۴.۰ International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box ۱۸۶۶, Mountain View, CA ۹۴۰۴۲, USA.

Analytical Study of Irenaeus' Theodicy and its Criticism from the Perspective of Immāmiyya Theology (Kālam)

Extended abstract

Introduction

The problem of evil is one of the important issues in philosophy and the new theology, which has always been a place of discussion and reflection by different thinkers. Saint Irenaeus (۱۳۰-۲۰۲ AD) is one of the prominent Christian thinkers who played a major role in the defense and evolution of Christian teachings. The explanations he made in this field have caused him to be referred to as one of the greatest “Christian teachers” (Norris, ۲۰۰۴, p. ۱۰۲). Regarding the problem of evil, he has defended the ideas and teachings of Christianity about God and His Absolute Attributes, which describe Him as Omniscient, Omnipotent and Omnibenevolence God. According to Irenaeus, evils are the basis for the cultivation of the human soul, and through the evils, man can cultivate his soul in this world, which is the prison of the soul, so that he can reach his true position in the next world again. Despite the efforts of Irenaeus in his theodicy to solve the problem of evil, it must be acknowledged that his theodicy is faced with challenges and deadlocks, and in this research, an attempt is made to analyze and criticize his theodicy from the perspective of Immāmiyya theology.

Methodology

In this research, with a descriptive-analytical method and with a critical approach, an attempt is made to investigate the theodicy of Irenaeus and then criticize it from the perspective of Immāmiyya theology.

Findings

Irenaeus believes in the Attributes of Omniscient, Omnipotent and Omnibenevolence of God, and that He has created man in His Own Image in order to get rid of the immaturity that is one of the characteristics of the material world, to cultivate his soul. All these cases can be considered as the strengths of Irenaeus's theodicy, which are highly consistent with Islamic beliefs. The theodicy of St. Irenaeus, although based on the teachings of Christianity, such as the issue of fall of

man, original sin, epistemological distance, etc., has tried to solve the problem of evil, and consider evils as necessary for the cultivation of the human soul, but this theodicy, according to its foundations, faces challenges that make it difficult to be truthful and cannot be a complete answer to solve the problem of evil. According to Immāmiyya theology, the theodicy of Irenaeus is faced with deadlocks that it cannot defend the Existence of God with His Absolute Attributes. According to the principles of Immāmiyya theology, it is clear that some evils are necessary to live in the material world and they cannot be separated from material life, and moral evils are not exempted from this rule (Javadi Amoli, ۲۰۰۶: p.۹۰). On the other hand, relying solely on the role of the evil in the cultivation of the soul is neglecting other underlying factors in this regard. Considering only evil as the cause of cultivation is in conflict with the Attribute of Omnibenevolence (Javadi Amoli, ۲۰۰۸: p. ۱۰۹). Also, Irenaeus' theodicy ends with pointless evil, but from the perspective of the Holy Quran and reason, there is no pointless evil in the realm of existence (Subḥānī, ۲۰۱۰: p. ۱۰۹).

Discussion and Conclusion

In the theodicy of Irenaeus, it is emphasized that evil is necessary for the advancement and cultivation of the human soul, and it is with the presence of evil that a person is able to achieve perfection as well as ultimate happiness (Irenaeus, ۲۰۱۲, p.۸۴). In his theodicy, St. Irenaeus tries more than anything to justify the problem of evil in a way that does not cause the denial of God's Existence and does not challenge His Absolute Attributes, and on the other hand, does not make the best world of creation seem disordered and endless. From the point of view of Irenaeus, what is considered evil is not really evil, or it is the ignorance of a person who wrongly considers good to be evil (Irenaeus, ۱۹۱۹: p.۵۶). Irenaeus attributes most of the things that are considered evil to human ignorance (Irenaeus, ۲۰۱۲: p. ۹۱; LaCocque, ۱۹۸۷: p.۱۰۹). Irenaeus wants to explain the nature of evil according to moral evil. Irenaeus believes that moral evil is a necessary condition for the creation of man at an epistemological distance from God, and epistemological distance is a gift to man, which causes him to freely say yes to God based on it, and in response to God's non-coercive presence to actualize man as His servant, to evolve and cultivate his soul and to exalted man from face to likeness (Irenaeus, ۲۰۱۳: p.۱۰۱). However, it should be noted that although one of the causes of actual human pain is the abuse of human freedom, there are other sources of human pain and suffering that are completely independent of human will; such as floods, earthquakes, famines, or in a more

general sense, natural evils (Khalili Noush-Abadi, ۲۰۱۶: p. ۱۰۷).

References

- Irenaeus (۱۹۱۹), "Against Heresies", Trans by Alexander Roberts and William Rambaut, Buffalo, New York, First Edition.
- Irenaeus (۲۰۱۲), "St Irenaeus of Lyons: Against the Heresies III", Trans by M.C. Steenberg, The Newman Press, New York, First Edition.
- Irenaeus (۲۰۱۳), "The Demonstration of the Apostolic Preaching", Trans by Armitage Robinson, Buffalo, New York, First Edition.
- Javadi Amoli, Abdullah (۲۰۰۶), "The Series of Discussions on the Philosophy of Religion", Qom: Isrā Publications, First Edition.
- Javadi Amoli, Abdullah (۲۰۰۸), "Theology", Qom: Isrā Publications, Fifth Edition.
- Khalili Noush-Abadi, Akram (۲۰۱۶), "Davies's Critique of John Hick's Theodicy of Soul Cultivation", *Analytical Philosophy*, Vol. ۹, No. ۲.
- LaCocque, Andre (۱۹۸۷), "Sin and Guilt; Encyclopedia of Religion", Macmillan, New York, Second Edition.
- Norris, Richard (۲۰۰۴), "Irenaeus of Lyons", Cambridge University Press, Cambridge, First Edition.
- Subhānī, Ja'fār (۲۰۱۰), "al-Mūhazirāt fi Ilahiyāat", trans by Abdur Rahim Soleimani Behbahani, Qom: Publications of the Management Center of Seminaries, First Edition.

[In Persian]

The Holy Quran

- Al-Razi, Fakhr al-Din (۱۹۹۰). *Al-Matālib al-'Āliyyah min al-'Ilm al-Ilahiyā*, Qom: Bidar Publications.
- Ghadrdan Gharamaleki, Mohammad-Hassan (۲۰۰۹). *God and the Problem of Evil*, Qom: Būstan-e Kitāb.
- Hick, John (۱۹۹۷). *Philosophy of Religion*, trans by Bahram Rad, Tehran: Al-Hūdi Publications.
- Ibn Sina, Hossein ibn Abdullah (۱۹۸۳). *Al-Tāliqat*, Beirut: al-Ālam Publications.
- Javadi Amoli, Abdullah (۲۰۰۶). *The Series of Discussions on the Philosophy of Religion*, Qom: Isrā Publications.
- Javadi Amoli, Abdullah (۲۰۰۸). *Theology*, Qom: Isrā Publications.
- Khalili Noush-Abadi, Akram (۲۰۱۶). "Davies's Critique of John Hick's Theodicy of Soul Cultivation", *Analytical Philosophy*, Vol. ۹, No. ۲, pp. ۲۳-۴۸.
- Motahhari, Morteza (۱۹۹۷). *The Lessons of al-Ilahiyāt al-Shīfa*, Tehran: Hikma Publications.
- Peterson, Michael (۲۰۱۴). *God and Evil: An Introduction to the Issues*, trans by Rostam Shah-Mohammadi, Semnan: Semnan University Press.

عبدالله حسینی اسکندیان و دیگران ۵

Subhānī, Ja'far (۲۰۱۰). *Al-Mūhazirāt fi Ilahīyyāt*, trans by Abdur Rahim Soleimani Behbahani, Qom: Publications of the Management Center of Seminaries.

Suhrawardi, Shāhab al-Din (۲۰۰۱). *Al-Hikmā al-Ishrāq*, Tehran: Tehran University Press.

Tabatabai, Mohammad Hossein (۱۹۸۳). *Nihāyat al-Hikmah*, Qom: Publication Center of Islamic Office of Qom Seminary.

Taliaferro, Charles (۲۰۰۳). *Twentieth-century Philosophy of Religion: An Introduction*, trans by Insha-Allah Rahmati, Tehran: Suhrawardi Publications.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

بررسی تحلیلی تئودیهسه ایرنائوسی و نقد آن از منظر کلام امامیه

عبدالله حسینی اسکندیان*

قربانعلی کریمزاده قراملکی**، عباس عباسزاده***

چکیده

مسئله شر سبب شده تا متألهان در آثار خود بحث‌های جامع و عمیقی در این باره داشته باشند و به دفاع از خدا باوری بپردازند. ایرنائوس قدیس که نقش بسزایی در تبیین و گسترش آموزه‌های مسیحی داشته، در تئودیهسه خود سعی کرده است با طرح ایده «پرورش روح» به حل مسئله شر بپردازد. از منظر ایرنائوس اگر شری در جهان آفرینش تحقق می‌یابد همان گناه است و این یک امر سرشتی در ذات بشر است که حضرت آدم در ابتدا به آن دچار شد و با سوءاستفاده از اراده و اختیار خود از فرمان الهی سرپیچی کرد و این میل به گناه هم‌اکنون نیز در میان نسل بشر جاری و ساری است. در این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی و با رویکرد انتقادی سعی می‌کنیم ابتدا به بررسی و تحلیل تئودیهسه ایرنائوسی و سپس نقد آن از منظر کلام امامیه بپردازیم. با وجود همی که ایرنائوس قدیس در حل مشکل شرور داشته اما تئودیهسه وی با چالش‌ها و بن‌بست‌هایی همچون «نسبی‌گرایی»، «شر گزاف»، «فاصله معرفتی» و... مواجه است که از باورپذیری و حقیقت آن می‌کاهد.

کلیدواژه‌ها: تئودیهسه، ایرنائوس، مسئله شر، مسیحیت، کلام امامیه.

* دانشجوی دکتری رشته کلام اسلامی، دانشگاه تبریز (نویسنده مسئول)، hosseinieskandianabdullah@gmail.com

** دانشیار گروه فلسفه و کلام دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه تبریز، g.karimzadeh@tabrizu.ac.ir

*** استادیار گروه فلسفه و کلام اسلامی، دانشگاه تبریز، aabaszadeh@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۱۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۱

۱. بیان مسأله

مسئله شر از مسائل مهم در فلسفه و کلام جدید است که همواره محل بحث و تأمل از سوی اندیشمندان مختلف بوده است. یکی از عواملی که سبب شده مسئله شر مورد توجه جدی بسیاری از عالمان دینی قرارگیرد، این است که این مسئله اساس بسیاری از شبهات ملحدان در انکار وجود خدا و به تقیید کشاندن اوصاف مطلق او می‌باشد. همین امر سبب شده تا از سوی عالمان ادیان الهی دفاعیات مختلفی انجام شود و راهکارهایی برای حل مسئله شر اقامه گردد. عامل دیگری که سبب شده طیف وسیعی از رهیافت‌های مختلف - که گاهاً متضاد و متناقض یکدیگر هستند - در باره مسئله شر بیان شود، این است که این مسئله هم‌زاد انسان است و تمامی ابنای بشر فارغ از محتویات زمانی، مکانی، دینی، نژادی، زبانی و ... را دربرمی‌گیرد.

ایرنائوس قدیس (۱۳۰-۲۰۲م) از اندیشمندان برجسته مسیحی است که نقش سترگی در دفاع و گسترش اندیشه‌های مسیحیت داشته است. تبیین‌های او سبب شده تا از وی به عنوان یکی از بزرگ‌ترین «مرشدان مسیحی» یاد شود. (Norris, ۲۰۰۴: ۱۰۲) در مورد مسئله شر نیز او به دفاع از اندیشه‌ها و آموزه‌های مسیحیت در باره خدا و اوصاف مطلق او که او را خدایی همه‌چیزدان، همه‌چیزتوان و خیرمحض توصیف می‌کند، پرداخته است. از منظر او شرور زمینه‌ساز پرورش روح انسانی هستند و انسان به وسیله شرور می‌تواند روح خویش را در این عالم که زندان روح است، پرورش داده تا دوباره بتواند به جایگاه حقیقی خویش در آن عالم برسد. لازمه چنین امری عبور از حجاب‌های جسمانی و ظلمانی و عروج از جسم به روح و از مقام صورت به مقام شباهت است. تئودسیسه ایرنائوسی در بستر آموزه‌های مسیحی شکل گرفته و متأثر از اعتقاداتی در باره گناه نخستین، مسئله هبوط و فاصله معرفتی است. جنبه دینی تئودسیسه ایرنائوسی غالب بر جنبه عقلانی آن است و آموزه‌های مسیحیت در جای‌جای این تئودسیسه نقش بسته است. با وجود تلاشی که ایرنائوس در تئودسیسه خود برای حل مسئله شر داشته، اما باید اذعان داشت که تئودسیسه وی با چالش‌ها و بن‌بست‌هایی روبه‌روست و در این تحقیق سعی بر این است تا به بررسی و نقد تئودسیسه وی از منظر کلام امامیه پرداخته شود.

۲. پیشینه تحقیق

مسئله شر از قدمتی کهن در تاریخ اندیشه برخوردار است و می‌توان آن را همزاد انسان دانست؛ چراکه از بدو پا گذاشتن آدمی به این کره خاکی درد و رنج همراه او بوده و تا زمان مرگ نیز او را دمی آسوده نمی‌گذارد. در واقع آغاز حیات انسان در این عالم با درد و رنج بوده و با درد و رنج نیز خاتمه می‌یابد. همین امر مهم‌ترین عاملی است که سبب توجه وافر به این مسئله شده و تمامی انسان‌ها در اندیشه‌گاه خود در پی پاسخ‌گویی به چرایی شرور و حکمت تحقق آنها در این عالم بوده‌اند. ایرنائوس قدیس که از قدمای کلیساست، در تئودیه خود سعی نموده تا به تبیین و حل این مسئله الهیاتی بپردازد و مشکل شرور را رفع نماید.

محمدرضایی و روستایی پاتپه (۱۳۹۷) در مقاله «بررسی و نقد شر و رابطه آن با وجود خدا از نگاه جان هیک، آگوستین و تئودیه ایرنائوسی (با تکیه بر کتاب شر و خدای عشق جان هیک)» سعی کرده‌اند به تبیین استناد یا عدم استناد شرور به اراده الهی از منظر جان هیک، آگوستین و ایرنائوس قدیس بپردازند و قسم متافیزیکی شر، محور مباحث آنها در این مقاله است. حسینی و دیگران (۱۳۹۵) در مقاله «مسئله شر از دیدگاه جان هیک» به تبیین و تحلیل تئودیه پرورش روح جان هیک پرداخته‌اند و در خلال مباحث خود، تأسی هیک از تئودیه ایرنائوسی را نیز بیان کرده‌اند. خوشدل و دیگران (۱۳۹۳) در مقاله «تبیین مسئله گناه نخستین با تکیه بر آرای ایرنائوس» سعی نموده‌اند مسئله گناه نخستین و شریر بودن سرشت انسانی را از منظر ایرنائوس تبیین کرده و وجوه مختلف این مسئله را بر اساس تئودیه ایرنائوسی مورد واکاوی قرار دهند. خلیلی (۱۳۹۱) نیز در مقاله «نقد دیویس‌ها بر تئودیه پرورش روح جان هیک» به بررسی و نقد تئودیه پرورش روح جان هیک از منظر استفان دیویس و برایان دیویس پرداخته و در خلال مباحث خود گریزی به تئودیه ایرنائوسی زده است، چراکه پایه مباحث جان هیک در تئودیه‌اش بر اساس تئودیه ایرنائوسی است.

در تحقیقات سابق به بررسی و تحلیل تئودیه ایرنائوسی و از سوی دیگر نقد آن از منظر کلام امامیه پرداخته نشده است و تحقیقاتی که در این زمینه صورت گرفته بیشتر ناظر بر تئودیه پرورش روح جان هیک بوده که در خلال مباحث این تئودیه گریزی به تئودیه ایرنائوسی نیز زده شده است؛ چراکه تئودیه هیک برآوردی از تئودیه ایرنائوسی

و الهام گرفته از آن است. وجه ابتکار این تحقیق در وهله اول بررسی و تحلیل جامع تئودیه ایرنائوسی و در وهله دوم نقد آن از منظر کلام امامیه است که هیچ‌کدام از این دو مورد در تحقیقات پیشین مورد توجه واقع نشده است.

۳. تئودیه ایرنائوسی

ایرنائوس قدیس در قرن دوم میلادی، برای حل مسئله شر، دیدگاهی ابتدایی و خام‌پندارانه عرضه کرد و درصدد بود معضل شرور را حل نموده و به دفاع از وجود خدایی با اوصاف مطلق بپردازد. دیدگاه ایرنائوس در این باره را به نوعی می‌توان رقیب تفکر آگوستینی در حل مسئله شرور در تاریخ الهیات غربی دانست، اما با این حال، تئودیه وی خلاف تئودیه آگوستینی آنچنان که باید و شاید مورد اعتنا قرار نگرفت و در همان سده‌های نخست باقی ماند تا اینکه در قرن نوزدهم دوباره مطرح شد و برخی از اندیشمندان «فلسفه تحلیلی» به خصوص «جان هیک» به احیای آن پرداختند. هیک در تئودیه «پرورش روح» خود، تئودیه ایرنائوسی را بسط داد و مبانی فلسفی آن را تقویت نمود و هدف خداوند از خلق شرور را رشد معنوی و اخلاقی انسان معرفی کرد و اینکه انسان بتواند در سایه این شرور روح خود را پرورش داده و آن را اعتلا دهد. (خلیلی نوش‌آبادی، ۱۳۹۵: ۲۴)

در تئودیه ایرنائوس بر این اصل تأکید شده است که شر لازمه تعالی و پرورش روح آدمی است و با وجود شرور است که آدمی توانایی کسب کمالات و همچنین سعادت غایی را به دست می‌آورد. (Irenaeus, ۲۰۱۲: ۸۴) جان هیک در تبیین این دیدگاه ایرنائوس اذعان می‌دارد که غایت الهی از آفرینش این جهان، ساختن بهشتی در این سرزمین نبود تا ساکنان آن حداکثر لذات را داشته و به حداقل شرور مبتلا باشند بلکه در این تئودیه بر این امر تأکید شده که این جهان مکانی برای «پرورش روح» یا «انسان‌سازی» است و در آن انسان‌های آزاد ممکن است با انجام تکالیف و طاعات الهی و از سوی دیگر دست‌وپنجه نرم کردن با تعارضات هستی خود [شرور] در یک محیط مشترک به «مقربان الهی» و «وارثان حیات ابدی» تبدیل گردند و به سعادت حقیقی دست یابند. (هیک، ۱۳۷۲: ۸۷)

در تئودیه ایرنائوس بر اصل اختیار و اینکه آدمی موجودی مختار است از چند جهت تأکید شده است:

۱. حضرت آدم با استفاده از همین قوه اختیار بود که مرتکب گناه کبیره گردید و از

بهشت اخراج و نسل بشر گرفتار این گناه اولیه شد. حقیقتاً این بهره‌مندی حضرت آدم از قوه اختیار بود که سبب شد گناه اولیه در نسل بشر جریان یابد و اگر آدم دارای چنین قابلیت نبود هرگز مسئله گناه اولیه و هبوط پیش نمی‌آمد.

۲. آدمی در پرتو اختیار خود در زندگی دنیوی که محل تعالی و پرورش روح است باید تلاش کند همواره بر معنویات روحی خود بیفزاید تا نهایتاً بتواند به سعادت برسد؛ چراکه در همین زندگی دنیوی نیز کسب کمالات و فضائل نظیر علم و دانش بدون تحمل سختی‌ها و مصائب حاصل نمی‌شود و پرورش روح نیز اینچنین است و چنین امری گواه بر اختیار آدمی در کسب فضائل است.

۳. یکی از لوازم اثبات اختیار آدمی همین خیر و شر است که آدمی در بین انتخاب میان انجام عمل الهی یا شیطانی یا به تعبیری نیکی و بدی مختار است و همین گزینش وی هرچه باشد اثبات‌کننده وجود اختیار در وی می‌باشد. (Irenaeus, ۲۰۱۲: ۸۹)

۳-۱ خدا و انسان از دیدگاه ایرنائوس

تبیین مسئله شر از دیدگاه ایرنائوس منوط به بررسی تبیینات او در باره خدا به عنوان اصل وجود و انسان به عنوان موجودی نابالغ است که در پرتو شرور پرورش یافته و می‌تواند به کمال حقیقی دست یافته و در جایگاه راستین خود نزد پروردگارش سکنی گزیند.

۳-۱-۱ خدا، اصل وجود

ایرنائوس معتقد است خداوند تنها موجودی است که خیر مطلق است و جز او هیچ موجودی مزین به چنین وصفی نیست. از منظر او جز خیر از خدا صادر نمی‌شود و بقیه وجودات از چنین کمالی بهره‌مند نیستند. او حتی آفرینش را ناشی از خیریت محض الهی می‌داند و می‌گوید: «خیریت محض الهی ما را خلق نمود و پس از هبوط و در تمامی مراحل حیات یاری‌گر ماست.» (Irenaeus, ۱۹۱۹: ۳۲) ایرنائوس علاوه بر خیریت مطلق، به حکمت، عدالت و قدرت مطلق الهی نیز معتقد است و این اوصاف مطلق الهی را اساس رابطه انسان با خدا می‌داند که سیر انسان از مقام صورت به شباهت نیز در پرتو همین اوصاف است. (Tyson, ۱۹۷۳: ۲۰۱; Irenaeus, ۲۰۱۳: ۱۰۲) ایرنائوس خلقت اشیا از عدم را دال بر قدرت مطلق الهی می‌داند و بر این باور است که از آنجا که اشیا همگی از یک مبدأ فیاض نشأت گرفته‌اند پس خدای خالق آنها باید بهره‌مند از علم و حکمت مطلق نیز باشد

که خالق چنین مخلوقاتی است و جز خدا هیچ‌کس دارای این اوصاف نیست. (Irenaeus, ۲۰۱۲: ۶۵)

ایرنائوس خداوند را مبری از هرگونه توصیف به اراده سوء می‌داند و به دلیل خیریت محضی که برای خداوند قائل است او را منزّه از هر آنچه می‌داند که اندیشه قاصر ما بدو نسبت می‌دهد. به باور او، خداوند هرگز اراده به شر ننموده و وجود متعالی او منزّه از چنین نسبت‌دادن‌هایی است و منشأ شرور را باید در جایی دیگر جست. از منظر ایرنائوس شر دال بر نقص و فقدان است و اراده الهی خواستار رسیدن انسان به کمال راستین خویش است بنابراین، شر ناشی از اراده الهی نمی‌باشد. (Irenaeus, ۱۹۱۹: ۴۵)

در باب اوصاف قدرت، عدالت و حکمت مطلق الهی نیز بر این باور است که شرور نه تنها نمی‌تواند نافی این صفات باشند بلکه مؤید آن هستند؛ چراکه اگر جهان هستی مملو از خیرات بود یکنواختی آن را فرامی‌گرفت و خلق چنین جهانی نیز قبلاً صورت گرفته بود که همان عالم فرشتگان است و خلق دوباره عالمی که قبلاً خلق شده بود الزامی نداشت. بنابراین، از دیدگاه ایرنائوس، شرور نه می‌تواند منکر وجود خداوند باشند و نه اینکه اوصاف مطلق او را به تقیید کشند و ایفاگر نقص و خللی در باره آنها باشند. (Irenaeus, ۲۰۱۳: ۸۹)

۳-۱-۲ انسان، کودکی نابالغ

ایرنائوس قدیس تمام نسل بشر را کودک نابالغ می‌داند و با اشاره به نامه پولس به قرنتیان چنین می‌گوید: «او همان خدایی است که خویشان را بر ما مانند شیر برای نوزاد عرضه می‌دارد؛ چراکه ما هم کودکانی نابالغ هستیم.» (نامه قرنتیان ۳: ۱) ایرنائوس فیض الهی را همچون شیر که برای نوزاد ضروری است، برای انسان ضروری می‌داند تا بتواند رشد و نمو یافته و از بند جسم و صورت به روح و شباهت ارتقا یابد. فیض الهی انسان را به وادی طاعت می‌کشاند و سبب می‌شود تا از نواهی دور بماند و گوهر والای روح خود را به گناهان نیالاید. او بر این باور است که ما نمی‌توانیم به جای شیر از گوشت استفاده کنیم چنانچه نمی‌توانیم در این جهان که همچون گهواره نوزادی است به معرفت کامل الهی دست یابیم. (Irenaeus, ۲۰۱۲: ۹۱) این نوع نگاه به انسان میراث پولس رسول است که در باب معرفت الهی چنین می‌گوید: «من شما را با شیر غذا می‌دهم نه با گوشت، چراکه توانایی هضم آن را ندارید.» (نامه قرنتیان ۳: ۲) بنابراین خدا می‌توانست خویشان را به نحو

کامل در کتاب مقدس بنمایاند یا به تعبیر پولس و ایرنائوس به جای شیر، گوشت دهد اما انسان‌ها توانایی درک چنین معرفتی را نداشتند و به همین ترتیب، انسان‌ها توانایی نیل به معرفت کامل و حقیقی را در این جهان ندارند و در این جهان صرفاً باید تابع فرامین الهی باشند و از نواهی که مشخص فرموده دوری ورزند تا بتوانند در جهان دیگر به چنین درک و معرفتی دست یابند.

ایرنائوس در باب تفاوت بین انسان و حیوان نیز معتقد است که حیوان فقط صورت الهی دارد و توانایی نیل به مقام شباهت را ندارد اما انسان اگرچه به صورت الهی خلق شده اما می‌تواند با کسب معرفت لازم به مقام شباهت دست یابد. (Irenaeus, ۲۰۱۳: ۱۳۴) ایرنائوس سرشت انسان را متمایز از ذات حیوانات می‌داند؛ زیرا انسان افزون بر آنکه به صورت الهی خلق گشته مواهب دیگری نیز دارد که او را به مقام شباهت نزدیک می‌گرداند و این مواهب به سان ابزارهایی هستند که راه را برای گام نهادن انسان در این مسیر هموار می‌کنند و او را به مقصد و کمال نهایی خویش نائل می‌گردانند. این ابزارها همان آزادی اخلاقی و مسئولیت‌پذیری انسان هستند که او به کمک می‌کنند تا بتواند ارتباطی شخصی با آفریدگار خود برقرار سازد.

۲-۳ حقیقت شرور

ایرنائوس قدیس در تئودیه خود بیش از هر چیز در صدد آن است تا مسئله شر را به گونه‌ای توجیه کند که سبب انکار وجود خداوند نشود و اوصاف مطلق وی را به چالش نکشاند و از سوی دیگر، جهان احسن آفرینش را بی‌نظم و غایت جلوه ندهد. از دیدگاه ایرنائوس آنچه شر تلقی می‌شود واقعاً شر نیست، یا آنکه جهل آدمی است که به طور ناصحیحی خیر را شر می‌پندارد. (Irenaeus, ۱۹۱۹: ۵۶) ایرنائوس بیشتر اموری که شر تلقی می‌شوند را به جهل آدمی نسبت می‌دهد که چون آدمی از علمی محدود برخوردار است در شناخت صحیح خیر و شر دچار اشتباه می‌شود و چه بسا اموری که خیر می‌پندارد شر باشند و اموری که شر می‌پندارد خیر باشند و جهل آدمی منشأ بسیاری از نسبت‌دادن‌های نادرست در حوزه خیر و شر است. (Irenaeus, ۲۰۱۲: ۹۱; LaCocque, ۱۹۸۷: ۱۰۹)

هم‌بخش عظیمی از تئودیه ایرنائوس در تبیین چیستی شرور بر پایه شر اخلاقی است. ایرنائوس بر این باور است که شر اخلاقی شرط ضروری آفرینش انسان در فاصله‌ای

معرفتی از خداوند است و فاصله معرفتی موهبتی است بر آدمی که سبب می‌شود تا بر اساس آن آزادانه به خداوند آری بگویند و در پاسخ به حضور غیرجبارانه خداوند برای فعلیت بخشیدن به انسان به عنوان بنده او به تکامل و پرورش روحی و معنوی خود پردازد و از صورت به شباهت تعالی یابد. (Irenaeus, ۲۰۱۳: ۱۰۱) اما باید توجه داشت که اگرچه یکی از علل دردهای بالفعل انسانی سوءاستفاده از آزادی بشر است، منابع دیگری نیز برای درد و رنج بشری وجود دارند که کاملاً مستقل از اراده انسان‌اند از قبیل سیل، زلزله، قحطی و یا به تعبیری کلی‌تر شرور طبیعی که جزو ذاتیات جهان طبیعت می‌باشند. (خلیلی نوش‌آبادی، ۱۳۹۵: ۱۰۷) در واقع ایرنائوس دو منبع اصلی تحقق شرور در صحنه هستی را یکی اراده انسانی در کاربست سوء آن و دیگری اراده طبیعت می‌داند که اولی شر اخلاقی و دومی شر طبیعی را به وجود می‌آورد.

ایرنائوس بر این باور است که اگر شری در جهان آفرینش تحقق می‌یابد همان گناه است و این یک امر سرشتی در ذات بشر است که حضرت آدم در ابتدا به آن دچار شد و با سوءاستفاده از اراده و اختیار خود از فرمان الهی سرپیچی کرد و این امر هم‌اکنون نیز در میان نسل بشر جاری و ساری است.

۳-۳ اقسام شر

ایرنائوس قدیس شرور را در دو قسم شر طبیعی و شر اخلاقی منحصر می‌داند. (Irenaeus, ۱۷۶: ۲۰۱۲) مقصود از شر طبیعی شری است که زائیده طبیعت بوده و منشأ پیدایش آنها خود جهان طبیعت است و انسان نقشی در پیدایش آنها ندارد مثل سیل، زلزله، طوفان و... که منشأ، محل و عامل پیدایش آنها طبیعت است. از سوی دیگر شر اخلاقی به شروری اطلاق می‌شود که از انسان صادر گردیده و اراده آدمی عامل تحقق یافتن آنهاست. انواع جنایت‌ها مثل جنگ، قتل و کشتار و همچنین رذایل اخلاقی مثل ظلم، تعدی و خشونت و افعال سیئه مثل زنا و... در زمره این قسم از شرور دسته‌بندی می‌شوند.

ایرنائوس شر اخلاقی را همان گناه می‌داند که انسان از مقام شباهت به مقام صورت تنزل پیدا کرده و به جای اطاعت از فرامین الهی به عصیان در برابر او قد علم می‌کند و طغیان در پیش می‌نهد. (Hick, ۲۰۱۰: ۹۶) چنین امری انسان را از میعادگاه روح به تبعیدگاه جسم، از ملکوت به ملک، از لذات معنوی به لذات شهوانی و نهایتاً از مقام شباهت به مقام

صورت تنزل می‌دهد.

ایرنائوس به پیوندی عمیق و ناگسستنی بین شر اخلاقی و اختیار انسان معتقد است و راهکارهای او در حل شبهات مربوط به شر اخلاقی نیز بر همین بنیه استوار است. آنچه که امروزه به «دفاع اختیارگرایانه» مشهور است به نوعی مدیون و مرهون ایرنائوس در حل مسئله شر است. (Hick, ۲۰۰۷: ۲۶۲) ایرنائوس معتقد است انسان در ابتدای خلقت و تگّون خویش در جهانی که به هیچ وجه حضور الهی در آن محسوس نیست و ارهانیده شده است و چنین امری لازمه آزادی انسان است. در جهانی که خداوند هر لحظه در آن است و هیچ‌گاه چنین جهانی از او خالی نیست، نمی‌توان به ایمان به خدا بر اساس عشق به او معتقد بود چراکه در چنین جهانی همگان حضور الهی را درک کرده و شواهد و قرائن دال بر وجود او را ضرورتاً و بالعینه مشاهده می‌کنند. (Hick, ۱۹۸۹: ۱۱۲) بنابراین ایرنائوس بر این ایده است که ایمان حقیقی تنها در فضای شک‌آلود تجلی نموده و چنین امری هنگامی محقق می‌شود که انسان خود را گرفتار در چنگال شرور ببیند و چنین تصور نماید که خدا او را به حال خود رها نموده و اینکه او گرفتار شرور و مصائب باشد و ایمان حقیقی از همین شک و تردید یا به تعبیری از همین بی‌ایمانی رخ می‌نمایاند. به عبارت دیگر ایرنائوس معتقد است که باید تبعیدگاهی برای جسم باشد تا میعادگاهی برای روح تصور شود، این عالم باشد تا عالم آخرتی وجود داشته باشد، صورتی خلق شده باشد تا نیل به شباهتی محقق شود و نهایتاً شری باشد تا خیری مکسوب گردد.

در باب شرور طبیعی نیز، ایرنائوس، درد و رنج را نماد آن می‌داند و چنین شروری را نه تنها برهم‌زننده نظم طبیعت و محل نظام آن نمی‌داند بلکه این شرور را عامل بقای طبیعت می‌داند که از طبیعت صیانت نموده و نظم حاکم بر طبیعت از دل همین بی‌نظمی‌ها به وجود آمده است و بدون وجود شرور طبیعی نمی‌توان این جهان را جهان احسن نام نهاد. (Irenaeus, ۲۰۱۲: ۸۷) ایرنائوس وجه مهم دیگری را نیز در بیان اهمیت شرور طبیعی ذکر نموده و آن را عامل وحدت و همزیستی نوع‌دوستانه بین انسان‌ها می‌داند؛ چراکه شرور طبیعی باعث بروز احساسات نوع‌دوستانه و بشردوستانه بین انسان‌ها می‌شود و بسیاری از فضائل اخلاقی همچون همدلی، نیکی، صبر، تعاون، فداکاری و... در هنگام وقوع شرور طبیعی تجلی و بروز می‌یابند. (Irenaeus, ۱۹۱۹: ۳۲)

۳-۴ راهکارهای حل مسئله شر

در لابلای آثار ایرنائوس می‌توان توجیهاتی از وی در حل مسئله شر یافت که به نوعی راهکارهایی برای حل مسئله شر تلقی می‌شوند. در این راهکارها ایرنائوس سعی نموده است به توجیه شرور اخلاقی و طبیعی تحقق یافته در عالم بپردازد و وجهی عقلانی برای تحقق شرور برشمرد. او در عرضه این راهکارها از دو عنصر عقل و دین بهره برده است.

۳-۴-۱ شرور لازمه تحقق خیرات

یکی از راهکارهایی که از قدیم‌الایام در باب توجیه شرور توجه بسیاری از اندیشمندان را به خود جلب کرده این است که شرور لازمه تحقق خیرات هستند و نیل به بسیاری از خیرات بدون وجود شرور امکان‌پذیر نیست. به طور مثال اگر بیماری که شری طبیعی است، نبود در این صورت امکان نداشت دانش پزشکی توسعه یابد، اگر درد و رنج نبود بسیاری از ارزش‌های اخلاقی همچون نوع‌دوستی، احسان، هم‌دردی و ... محلی از تجلی پیدا نمی‌کردند. بنابراین تحقق بسیاری از خیرات منوط به وجود شرور است و شرور وسیله نیل به کثیری از خیرات هستند. این راهکار از سوی طیف وسیعی از اندیشمندان اسلامی و غربی در حل مسئله شر بیان شده است. (ابن سینا، ۱۴۰۴: ۴۲۲؛ فخررازی، ۱۴۱۱، ج ۲: ۵۵۱؛ سهروردی، ۱۳۸۰: ۶۷؛ طباطبایی، ۱۳۶۲: ۸۵؛ مطهری، ۱۳۷۶: ۱۶۰؛ تالیافرو، ۱۳۸۲: ۵۰۰؛ پترسون، ۱۳۹۳: ۹۸؛ ۴۳: ۱۹۸۵؛ Leibniz, ۲۰۰۷: ۳۰۷؛ Hick, ۲۰۰۷)

ایرنائوس بر این باور است که در نظر گرفتن شر در جهان آفرینش یک امر ضروری است چراکه اگر تبه‌کار و گناهکار در جهان آفرینش نباشد فرد نیکوکار هرگز شناخته و تمییز داده نخواهد شد. اگر زشتی نباشد هرگز زیبایی را درک نمی‌کنیم، اگر بیماری نباشد اهمیت سلامتی را در نمی‌یابیم، اگر جنگ و کشتار نباشد اهمیت صلح را درک نمی‌کنیم و به طور کلی اگر شر نباشد خیر و نیکی معنایی نخواهند داشت و بدیهی است که این معنا از شر در اندیشه ایرنائوس همان شر اخلاقی یا گناه است که آدمی در حق خود و دیگر انسان‌ها روا می‌دارد و موجب ظلم و تعدی می‌گردد و بدین روست که یکی از لوازم ضروری نظام احسن جهان آفرینش، از دیدگاه ایرنائوس، تحقق یافتن شر اخلاقی از سوی آدمی در پرتو اراده و اختیاری است که خداوند به وی ارزانی داشته است. (Irenaeus, ۱۰۱: ۱۹۱۹)

ایرنائوس رنج مسیح بر صلیب را نمونه‌ای از نیل به خیر در پرتو درد و رنج می‌داند و

می‌گوید: «درد و رنجی که مسیح بر صلیب کشید، سبب شد تا ننگی آن گناه نخستین از ما برداشته شود و این‌گونه است که بسیاری از سختی‌ها و مشکلات به نورانیت و خیر منتهی می‌گردند.» (Irenaeus, ۲۰۱۳: ۱۰۹) نوع نگاه ایرنائوس به این جهان نیز حاکی از چنین رویکردی است چراکه این جهان را محل پرورش روح می‌داند که اگرچه آدمی در آن متحمل برخی از شرور می‌شود اما نهایتاً به خیر کنیری که همان پرورش یافتن روح است نائل می‌گردد و شایستگی سکون یافتن در جوار الهی را پیدا می‌کند.

۳-۴-۲ فاصله معرفتی

ایرنائوس قدیس در تئودیه خود برای توجیه شرور اخلاقی از اصلی تحت عنوان «فاصله معرفتی» نام برده است. طبق این اصل هبوط انسان از بهشت و دوری وی از خداوند که منشأ خیر است، سبب شده کمتر قادر باشد خیرات کسب کند و نتیجتاً در چنگال شرور گرفتار شود. در تعریف فاصله معرفتی چنین آمده است: «فاصله معرفتی فاصله‌ای است که بین خدا و انسان حاکم است و آزادی و استقلال بشر برآیند چنین فاصله‌ای است.» (Hick, ۲۰۰۷: ۲۸۱)

از منظر ایرنائوس فاصله معرفتی از آنجایی شروع شد که آدم به خاطر گناهی که انجام داد از بهشت اخراج شد و به این عالم هبوط پیدا کرد و پس از آن تمامی نسل بشر گرفتار چنین فاصله‌ای از خدا و در نتیجه گرفتار شدن در این عالم که آغشته به شرور است شدند. (Irenaeus, ۱۹۱۹: ۴۷)

ایرنائوس برای فاصله معرفتی به عنوان بخشی از مشیت الهی پیامدهای مثبتی نیز قائل است؛ از جمله اینکه سبب شد انسان از قوه اراده و اختیار بهره‌مند گردد و اینکه انسان با اعمال ارادی خود دوباره به مقام شباهت رسد چراکه رسیدن مختارانه به این مقام بسی باارزش‌تر از این است که خداوند از همان ابتدا ما را بهره‌مند از چنین مقامی بیافریند. او فاصله معرفتی را بسان عاملی می‌بیند که انسان به وسیله آن می‌تواند شقاوت یا سعادت خویش را رقم بزند. (Irenaeus, ۲۰۱۲: ۹۷) از منظر ایرنائوس این عالم نسبت به عالم آخرت رنگ‌وبوی کمتری از خدا دارد اما فاصله معرفتی سبب بهره‌مندی انسان از اراده و اختیار شده است و انسان با بهره‌مندی صحیح از این قوه می‌تواند از این فاصله معرفتی کاسته و از صورت به شباهت نیل پیدا کند.

۳-۴-۳ نسبی بودن شر

یکی از راهکارهایی که در حل مسئله شر اقامه شده راهکار نسبی دانستن شرور است. طبق این راهکار شر را باید امری نسبی دانست چراکه ممکن است یک پدیده برای شخصی شر تلقی شود اما برای دیگری خیر باشد. از سوی دیگر شرایط زمانی و مکانی نیز بر شر یا خیر بودن پدیده‌ها اثرگذار هستند و ممکن است به تناوب زمان و مکان اتصاف امور به خیر و شر متفاوت باشد. (HosseiniEskandian & Rajabnezhadian, ۲۰۲۱: ۳۶۰) از سوی دیگر اگر پدیده‌ای ارتباطی مستحکم و استوار با زندگی آدمی نداشته باشد و همچنین منجر به اختلال در زندگی او نشود، نمی‌توان و نباید آن را شر تلقی کرد بلکه زمانی متصف به شریّت می‌شود که باعث اختلال در حیات بشری گردد یا موجبات نابودی انسان یا آنچه متعلق به اوست را فراهم آورد. (سبحانی، ۱۳۸۹: ۶۴)

ایرنائوس قدیس معتقد است که آنچه شر پنداشته می‌شود یا حقیقتاً شر نیست و یا اینکه امری بالقیاس و نسبی است: «هیچ چیز را نمی‌توان به طور مطلق شر و بی‌بهره از خیر نامید. پندار ما در باره شر تحت تأثیر عوامل مختلفی است که ممکن است فقط برای ما صادق باشد و نه دیگران.» (Irenaeus, ۲۰۱۳: ۷۶)

۳-۴-۴ جبران شدن شرور در جهان دیگر

در آموزه‌های ادیان الهی همواره بر اصل جبران شدن شرور در عالم آخرت تأکید شده است. طبق این اصل این عالم، با وجود محدودیت‌هایی که دارد، نمی‌تواند محل نمود عدالت الهی باشد و باید جهان دیگری باشد تا پاداش اعمال شایسته نیکان و صالحان داده شود و از سوی دیگر بسیاری از کسانی که در این عالم به جور و ستم پرداختند اما مجازات نشدند به سزای اعمال خود برسند. این اصل به عنوان راهکاری در حل مسئله شر جنبه‌ای عمومی یافته و از سوی بسیاری از اندیشمندان متأله مورد تأکید قرار گرفته است. (HosseiniEskandian & Rajabnezhadian, ۲۰۲۰: ۱۱۲)

ایرنائوس قدیس با اشاره به محدودیت این عالم در نیل انسان به خیر عظیم چنین می‌گوید:

در نهان بسیاری از شرور خیرات عظیمی نهفته است که این عالم یارای اعطای آن را به آدمی ندارد. از این رو باید عالمی مجزا از این عالم مادی باشد تا پاسخگوی آدمی برای نیل به خیر عظیم باشد و این خیر عظیم پاداش نیل انسان به مقام شباهت، اطاعت از فرامین

الهی، دوری از گناهان و همچنین تعالی و پرورش روح است. (Irenaeus, ۱۹۱۹: ۵۳)

۳-۴-۵ اعتقاد به کثرت خیرات و قلت شرور در عالم

ایرنائوس قدیس معتقد است آنچه شر تلقی می‌گردد نسبت به مجموعه خیرات عالم بسیار اندک و ناچیز است و همین جنبه حداقلی شرور نیز تابع حکمت الهی است و اینکه انسان به وسیله این شرور قلیل بتواند به خیرات کثیری نائل گردد. او در این باره چنین می‌گوید: «گناه نخستین سبب گردید تا انسان از عالم خیر محض به عالم ماده تنزل پیدا کند و در عالمی بهره‌مند از خیرات و شرور سکنی گزیند اما خیرات این عالم ماده بسیار بیشتر از شرور آن است و در پرتو این شرور قلیل انسان می‌تواند بسیاری از خیرات را برای خویشتن کسب کند. چنانچه مشکلات و مصائب عامل پرورش روح هستند و تا این مصائب نباشد خیر کثیری همچون پرورش روح محقق نخواهد شد.» (Irenaeus, ۱۹۱۹: ۶۷)

۴. نقد تئودیهسه ایرنائوسی

از منظر کلام امامیه تئودیهسه ایرنائوسی با نقدهایی مواجه است؛ برخی از این نقدها متوجه مبانی و اصول این نظریه، برخی متوجه پیامدها و منتجات آن و برخی نیز مربوط به گزاره‌های آن است. بر این اساس این نقدها را می‌توان در مقام تحلیل و نقد بر این تئودیهسه وارد ساخت:

۴-۱ تناقض خیریت محض و فرآیند آفرینش

ایرنائوس قدیس از یک سو خداوند را خیر محض می‌داند که چیزی جز خیر از او صادر نمی‌شود و هیچ شری از ناحیه او نیست. با این حال معتقد است فرآیند آفرینش انسان توأم با درد و رنج است. (Irenaeus, ۱۹۱۹: ۷۹) اگر آفرینش انسان توأم با درد و رنج باشد، آیا با خیریت محض الهی سازگار است؟ آیا با وجود درد و رنج‌های طاقت‌فرسایی که در این فرآیند وجود دارد انسان در خیریت محض الهی به شک و تردید نمی‌افتد؟ روشن است که چنین چیزی با خیریت محض در تضاد است چراکه خیریت محض شامل تمامی مراحل خلقت و حیات است و نمی‌توان آن را محدود به فرآیند خاصی ساخت.

اشکالی که در دیدگاه ایرنائوس وجود دارد این است که تمامی شرور را ابتدا به خدا نسبت می‌دهد و سپس در مقام منزله ساختن خدا از آن شرور به ارائه توجیحات و راهکارهایی می‌پردازد. حق این است که از همان ابتدا چنین شروری را به خدا نسبت ندهیم. انسان از آنجایی که در عالم ماده زیست می‌کند روشن است که آفرینش و ادامه حیات او با درد و رنج خواهد بود و بهتر است که این درد و رنج را اقتضای خود این عالم بدانیم تا اینکه به خدا نسبت دهیم و سپس او را منزله از آن سازیم چراکه اشکالاتی بر این نسبت دادن وارد است.

ایرنائوس از آنجایی که معتقد است فقط یک مبدأ در عالم وجود دارد تمام آنچه هست را به خدا نسبت می‌دهد حتی خود شرور را و هدف او از این امر نفی دوگانه‌پرستی و ثنویت بود اما غافل از اینکه تمام شرور را نمی‌توان به خدا نسبت داد. (Irenaeus, ۱۹۱۹, ۷۹;) (Norris, ۲۰۰۴: ۶۰) بر اساس مبانی و اصول کلام امامیه روشن است که برخی از شرور لازمه زیستن در عالم ماده هستند و نمی‌توان آنها را منفک از حیات مادی دانست و شرور اخلاقی نیز از این قاعده مستثنی نیستند. (جوادی آملی، ۱۳۷۵: ۹۰).

۴-۲ نسبی‌گرایی نظریه

بر اساس تئودیه ایرنائوسی فلسفه وجودی شرور در این جهان پرورش روح است و اینکه انسان به وسیله شروری که پس از هبوط دامن‌گیر او شد بتواند در پرتو اطاعت از فرامین الهی و رسیدن از مقام صورت به شباهت، روح خود را پرورش و تعالی‌داده تا دوباره بتواند به خیر محض برسد. اما بر اساس تجربه و آنچه که در زندگی خود و دیگر انسان‌ها می‌بینیم درد و رنج نه تنها در برخی موارد باعث پرورش روح و اعتلای انسان نشده بلکه حتی موجب شکست و ازهم‌پاشیدگی حیات و شخصیت آدمی شده و به جای اینکه او را پرورش دهد او را بیشتر در درد و رنج غوطه‌ور ساخته و به جای پرورش روح تنزل روح رخ داده است.

نمی‌توان به مطلق‌گرایی موجود در تئودیه ایرنائوسی معتقد شد. از کجا و بر پایه چه دلیلی می‌توانیم اثبات کنیم که از ابتدای حیات بشری تا کنون شرور زمینه‌ساز پرورش روح انسان و تعالی او بوده‌اند؟ آیا برآورد چنین امری اصلاً ممکن است؟ آیا فقط شرور زمینه‌ساز پرورش روح‌اند؟ روشن است که نمی‌توانیم چنین امری را ثابت کنیم و انحصارگرایی

موجود در این نظریه نمی‌تواند راهی برای حل مسئله شر بر ما بگشاید. از سوی دیگر اتکای صرف به نقش داشتن شرور در تعالی آدمی غفلت از سایر عوامل زمینه‌ساز در این باره است. اینکه فقط شرور را عامل پرورش و تعالی بدانیم با خیریت مطلق الهی در تضاد است. (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۱۰۹) او چگونه خیر مطلق است که پرورش و تعالی را فقط منوط به شرور کرده است؟ روشن است که چنین تلقی در تضاد با مفهوم خیر مطلق است و نمی‌توان آن را موجه و عقلانی دانست.

روشن است که چنین ادعایی مستلزم شناختی کامل از انسان و اندرون اوست و از آنجایی که چنین امری برای ما میسر نیست نمی‌توانیم ادعا کنیم شرور همیشه و در تمامی شرایط سبب پرورش روح می‌شوند. اینکه فقط شر لازم پرورش و تعالی است جای بحث دارد و غفلت از دیگر عوامل مثل جهان خلقت، اراده الهی، پیامبران و... است و تمامی این عوامل نیز می‌توانند نقش پرورش‌گر را داشته باشند. این درست است که شرور در برخی موارد عامل تعالی می‌شوند اما چنین امری مطلق نیست و از سوی دیگر فقط منحصر به شرور نیست و دیگر عوامل نیز می‌توانند نقش پرورش‌گر داشته باشند و سبب تعالی آدمی شوند.

۴-۳ تضاد فاصله معرفتی با عقل و گزاره‌های کلامی

ایرنائوس قدیس در جهت حل شبهات مربوط به شر اخلاقی از اصلی تحت عنوان فاصله معرفتی یاد کرده است. طبق این اصل عامل صدور شرور اخلاقی از انسان فاصله معرفتی است که بین او و خدا حاکم است، که از آنجایی که انسان از خدا، یعنی خیرمحض دور است، در نتیجه دیگر کمتر قادر به کسب خیرات خواهد بود و ناچاراً شر از او صادر می‌شود.

ایرنائوس معتقد است آغاز فاصله معرفتی به دمیدن روح الهی در کالبد انسان برمی‌گردد که بعدها آدم به سبب گناه اولیه از بهشت اخراج شد و روح انسانی نیز که همان روح الهی است از اصل خود دور گشت. این دور شدن سبب شد تا روح انسانی دیگر کمتر از آن نورانیت روح الهی بهره‌بردار و در نتیجه دچار سوءاستفاده از قوای خود همچون اراده و اختیار شود و نتیجه متعاقب آن صدور شر از اراده انسانی است. (Irenaeus, ۲۰۱۳: ۷۰)

سؤالی که در اینجا مطرح است این است که ایرنائوس طبق چه اصول عقلی به این نتیجه کلان رسیده است که روح انسانی تحت تأثیر مکانیسمی تحت عنوان فاصله معرفتی

است که باعث می‌شود شرور از آن صادر شوند؟ بالفرض این فرضیه ایرنائوس درست باشد اما حقیقت گواه بر چیز دیگری است. در عالم انسانی انسان‌های شایسته و معصومی همچون انبیاء الهی و ائمه اطهار (ع) زیسته‌اند که همگان حتی مخالفان و دشمنان آنان گواه بر پاکی و راستی آنان بوده‌اند. اگر فاصله معرفتی صادق باشد بالتبع تمامی ابنای بشر باید درگیر آن باشند و مرتکب شرور اخلاقی شوند، در حالی که تجربه و مشاهدات ما خلاف این را ثابت می‌کند. البته این امر مختص پیامبران و امامان (ع) نیست بلکه سایر انسان‌های وارسته نیز در حد توان خود مکتسب خیرات بوده‌اند و از شر و گناه اجتناب نموده‌اند. حقیقت این است که حتی اگر فاصله معرفتی ایرنائوس صادق باشد امری یقینی و قطعی نبوده و در حق همگان صادق نیست.

ایرنائوس از سوی دیگر بیان می‌کند که انجام هر شر اخلاقی این فاصله معرفتی را دامنه‌دارتر می‌کند: «فاصله معرفتی متأثر از صدور شرور از سوی ماست. هر قدر مرتکب گناه شویم بر فاصله معرفتی افزوده و نتیجتاً مرتکب شرور دیگری می‌شویم. هر گناه ما گناه‌های بیشتر دیگری را در پی دارد و بر فاصله معرفتی می‌افزاید.» (Irenaeus, ۲۰۱۲: ۹۶) روشن است که این گزاره ایرنائوس در تضاد با اصل «توبه» در اسلام است. طبق این اصل، انسان هر قدر هم گناهکار باشد اما توبه‌ای صحیح و اصولی کند و از کرده خود پشیمان و درصدد جبران آن برآید، خداوند او را بخشیده و گویا اینکه اصلاً گناهی نکرده است. تاریخ بشری نیز گواه آن است که بسیاری از افراد با اینکه انسان‌های گناهکار و ستمگری بوده‌اند، توبه کرده و به راه حق بازگشته‌اند. (نظیر بشر حافی، فضیل بن عباس، نصوح، شعوانه و ...) در حالی که از منظر ایرنائوس هر شر اخلاقی فاصله معرفتی را دامنه‌دارتر می‌کند و بر آن می‌افزاید، در حالی که چه بسیار هستند کسانی که با وجود آنکه در ظلمات و گناهان غرق شده بودند اما باز به راه حق بازگشتند و توبه نمودند.

روشن است که با این مبانی و شواهد عینی فاصله معرفتی که در مسیحیت بیان شده و ایرنائوس از آن در جهت حل مسئله شرور اخلاقی بهره برده بیشتر به افسانه و خرافه نزدیک است تا یک اصل اعتقادی و دقیق و نمی‌توان آن را عقلانی و اصولی در حل مسئله شر دانست.

ایرنائوس در توجیه شرور با کلاف و سردرگمی به نام «رنج گزاف» و «بی‌غایت» مواجه می‌شود. منظور از رنج‌های گزاف و بی‌غایت رنج‌هایی است که به طور تصادفی و بی‌معنا و ظاهراً ناعادلانه زندگی برخی از انسان‌ها را به نابودی کشانده، فراتر از حد تصور است و نظریات سستی مبتنی بر مکافات گناهان والدین یا حضور و وجود نیروهای اهریمنی و بدخواهی و سیطره شیطانی آنها بر دنیا نیز نمی‌تواند توجیه‌کننده معقول و قابل‌قبولی برای وجود و ضرورت آنها باشد؛ مثلاً رنجی که برخی از کودکان یا نوزادان بیمار متحمل می‌شوند در حالی که این کودکان در سنینی نیستند که رنج و بیماری سبب رشد و تعالی آنها شود یا افرادی که تمام زندگی خود را با زحمت و سختی سپری نموده و برای گذر از مراحل زندگی با سختی‌هایی طاقت‌فرسا مواجه شده‌اند و سرانجام با تحمل درد و رنج حاصل از یک بیماری سخت تن به مرگ می‌دهند و جهان را ترک می‌کنند؛ همچنین گاهی وقایع طبیعی مانند زلزله‌های شدید و طوفان‌های سهمگین نیز نه تنها هیچ سازندگی در پی ندارند بلکه سبب سلب ایمان و از بین رفتن ویژگی‌های برتر انسانی و اخلاقی می‌شوند. (HosseiniEskandian et al., ۲۰۲۱: ۵۳۹)

اما از دیدگاه قرآن و عقل هیچ شر گزاف و بی‌حکمتی در عرصه هستی وجود ندارد. وقتی که با ادله قطعی و یقینی وجود خدا و صفات او ثابت می‌گردد که اگر در برخی موارد نتوانستیم حکمت برخی امور را دریابیم، عاقلانه و منطقی نیست که دست از دلیل قطعی بکشیم بلکه باید سعی کنیم حکمت الهی آن را دریابیم یا عملش را به اهلش واگذاریم. (سبحانی، ۱۳۸۹: ۱۰۹) از طرف دیگر می‌دانیم که تأثیر و تأثر موجودات مادی بر یکدیگر و تغییر و تراحم و تضاد از ویژگی‌های ذاتی جهان ماده است به گونه‌ای که اگر این ویژگی‌ها نمی‌بود جهان مادی وجود نداشت. (قدردان قراملکی، ۱۳۸۸: ۸۹) بنابراین یا باید جهان مادی با همین ویژگی‌ها به وجود آید یا اصلاً به وجود نیاید. در حالی که فیاضیت الهی اقتضای ایجاد آن را دارد و ترک آن خلاف حکمت الهی است چون خیرات عالم بیش از شرور آن است. تنها کمالات وجودی انسان‌های کامل همانند معصومان (ع) بر همه شرور برتری دارد.

۴-۵ درد نماد زندگی

از دیدگاه ایرنائوس درد و رنج نماد زندگی بشر است و این امور لازمه زندگی آدمی در این

عالم مادی است اما باید توجه داشت که درد و رنج اگرچه در زندگی آدمی وجود دارد و زندگی در این عالم آمیخته با سختی و مصیبت است اما این سختی‌ها هر قدر هم که زیاد باشند نمی‌توانند نماد زندگی آدمی باشند و در واقع این سختی‌ها و دردها نوعی وسیله می‌باشند تا آدمی مورد ابتلا و آزمایش الهی قرار گیرد و میزان ایمان و باور وی به خداوند متعال سنجیده شود. چنانکه خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ» (ملک: ۲).

بنابراین ایرنائوس در دیدگاهی رادیکالی صرفاً به درد و رنج زندگی آدمی توجه داشته در حالی که به نعمت‌ها و خوشی‌های بسیاری که در زندگی وجود دارند و آدمی از آن غافل است و فقط هنگام از دست دادن آنها متوجه ارزش وجودی آنها می‌شود، توجه نداشته و درد و رنج را نماد زندگی بشر دانسته است. غافل از آنکه، بر اساس گزاره‌های اسلامی، نماد و هدف زندگی آدمی تلاش در جهت رضایت الهی و پیروی از فرامین الهی و اجتناب از منہیاتی است که خداوند مشخص فرموده است و نماد زندگی انسان مؤمن آن است که زندگی وی رنگ و بوی الهی دهد و رنج و سختی‌ها جزو طبیعتات زندگی مادی است و انسان مؤمن در خلال این سختی‌ها باید بر خداوند متعال توکل کند و صبر نماید؛ چراکه وجود این سختی‌ها گاهی موجب آزمایش و ابتلاست و آدمی با سربلند بیرون آمدن از این امتحان‌های الهی می‌تواند بر ارزش وجودی خود نزد خداوند متعال بیفزاید.

۵. نتیجه‌گیری

۱. از آنجایی که مسئله شر همواره بن‌مایه بسیاری از شبهات در باره وجود خدا و اوصاف مطلق او بوده ایرنائوس قدیس سعی نموده است به دفاع از وجود خدا و اوصاف مطلق او در رهیافت مسئله درد و رنج پردازد و بر همین اساس تئودیه پرورش روح را مطرح کرد و هدف خداوند از تحقق شرور را پرورش روحی و اخلاقی انسان دانست.

۲. تئودیه ایرنائوس در حل مسئله شر را به نوعی می‌توان رقیب تئودیه آگوستینی در تاریخ الهیات غربی دانست اما با این حال تئودیه وی خلاف تئودیه آگوستینی آنچنان که باید و شاید مورد اعتنا قرار نگرفت و در همان سده‌های نخست باقی ماند تا اینکه در قرن نوزدهم دوباره مطرح شد و برخی از اندیشمندان مکتب «فلسفه تحلیلی» علی‌الخصوص «جان هیک» به احیای آن پرداختند.

۳. هیک در تئودسیسه «پرورش روح» خود تئودسیسه ایرنائوسی را بسط داد و مبانی فلسفی آن را تقویت نمود و هدف خداوند از خلق شرور را رشد معنوی و اخلاقی انسان معرفی کرد و اینکه انسان بتواند در سایه این شرور، روح خود را پرورش داده و آن را اعتلا دهد. چنین پرورشی سبب می‌شود تا انسان از جسم رهیده به روح نائل شود، از عالم ماده گذشته و به عالم ملکوت رسد، از مقام صورت عبور کرده و به مقام شباهت مفتخر گردد و نهایتاً از شرور نجات یافته و به خیرات آراسته گردد.

۴. ایرنائوس قدیس به عنوان فردی خداپاوار مسئله شر را به جهان آخرت و اینکه نهایتاً در دنیایی دیگر آدمی از عدالت حقیقی و راستین برخوردار خواهد شد و اعمال وی در آنجا مورد سنجش قرار خواهند گرفت تا در نهایت بهشتی یا جهنمی بودن وی معلوم گردد، پیوند داده است. ایرنائوس به وجود خدایی با قدرت، حکمت و خیریت محض معتقد است که تنها وجود مطلق اوست و انسان را به صورت و شبیه خود آفریده است تا از نابالغی که از ویژگی‌های عالم ماده است، رهیده، روح خود را پرورش داده و بتواند همچون روح القدس در جوار الهی سکنی گزیند. تمامی این موارد را می‌توان از نقاط قوت تئودسیسه ایرنائوسی دانست که با عقاید اسلامی همخوانی بالایی دارند.

۵. تئودسیسه ایرنائوسی هرچند بر اساس مبانی مسیحیت همچون مسئله هبوط، گناه نخستین، فاصله معرفتی و... سعی نموده است مسئله شر را حل کند و شرور را لازمه پرورش روح انسان بداند اما این تئودسیسه بر اساس مبانی که بر آن استوار است با چالش‌هایی مواجه است که صدقیت آن را دچار اشکال نموده و نمی‌تواند توجیهی کامل و مبرهن در حل مسئله شر باشد. بر اساس کلام امامیه تئودسیسه ایرنائوسی با بن‌بست‌هایی روبه‌روست که نمی‌تواند آنچنان که باید و شاید از وجود خدایی با اوصاف مطلق دفاع کند. تناقض خیریت محض و فرآیند آفرینش، نسبی‌گرایی نظریه، فاصله معرفتی، شر گزاف و شر را نماد زندگی بشر دانستن از جمله مواردی است که تئودسیسه ایرنائوسی را به چالش کشانیده و بطلان آن را آشکار می‌سازد.

منابع

قرآن کریم

اناجیل اربعه، ترجمه: رسول جعفریان، ج ۲، تهران: مؤسسه نشر میراث مکتوب.

ابن‌سینا، حسین بن عبدالله (۴۰۴ق). *التعلیقات*، تحقیق و مقدمه عبدالرحمن بدوی، ج ۱، قم: مکتب الاعلام

الاسلامیه.

پترسون، مایکل (۱۳۹۳). *خداوند و شر*، ترجمه: رستم شاه‌محمدی، چ ۴، سمنان: انتشارات دانشگاه سمنان.
تالیافرو، چالرز (۱۳۸۲). *فلسفه دین در قرن بیستم*، ترجمه: انشاءالله رحمتی، تهران: دفتر پژوهش و نشر سهروردی.

جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۵). *سلسله بحث‌های فلسفه دین*، قم: مرکز نشر اسراء.

جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۷). *دین‌شناسی*، چ ۵، قم: مرکز نشر اسراء.

خلیلی نوش‌آبادی، اکرم (۱۳۹۵). «نقد دیویس‌ها بر تئودیه پرورش روح جان هیک»، *فلسفه تحلیلی*، سال نهم، شماره دوم، صص ۲۳-۴۸.

سبحانی، جعفر (۱۳۸۹). *المحاضرات فی الالهیات*، ترجمه: عبدالرحیم سلیمانی بهبهانی، قم: انتشارات مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه.

سهروردی، شهاب‌الدین یحیی (۱۳۸۰). *حکمة الاشراف*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

طباطبایی، محمدحسین (۱۳۶۲). *نهایة‌الحکمة*، چ ۲، قم: مؤسسه نشر اسلامی.

فخررازی، محمدبن‌عمر (۱۴۱۱ق). *المباحث المشرقیة فی العلم الالهیات و الطبیعیات*، چ ۲، قم: بیدار.

قدردان قراملکی، محمدحسن (۱۳۸۸). *خدا و مسئله شر*، قم: مؤسسه بوستان کتاب.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۶). *درس‌های الهیات شفا*، چ ۳، تهران: انتشارات حکمت.

هیک، جان (۱۳۷۲). *فلسفه دین*، ترجمه: بهرام راد، تهران: انتشارات الهدی.

Hick, John (۱۹۸۹). *An Interpretation of Religion: Human Response to the Transcendent*, Yale University Press: New Haven.

Hick, John (۲۰۰۷). *Philosophy of Religion*, Fourth Edition. New Jersey: Prentice-Hall.

Hick, John (۲۰۱۰). *Evil and the God of Love*, New York: Palgrave Macmillan.

HosseiniEskandian, Abdullah; Rajabnezhadian, Masoumeh (۲۰۲۰). "Evil Thought and its Approaches with an Emphasis on Swinburne Theodicy of Divine Justice", *Metafizika Journal*, Vol. ۰۳, No. ۰۴, pp. ۱۰۷-۱۲۳.

HosseiniEskandian, Abdullah; Rajabnezhadian, Masoumeh, (۲۰۲۱). "A Comparative Study of the Views of Leibniz and St. Augustine on the Problem of Evil", *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, Vol. ۱۸, No. ۱۵, pp. ۳۵۲-۳۷۰.

Hosseini Eskandian, Abdullah; Karimzadeh Gharamaleki, Ghorban-Ali; Forouhi, Naser (۲۰۲۱). "Analysis and Critique of Theodicy of John Hick's Soul Cultivation with a Theological Approach", *Pakistan Journal of Medical and Health Science*, Vol. ۱۶, No. ۱, pp. ۵۳۵-۵۴۲.

Irenaeus (۲۰۱۳). *The Demonstration of the Apostolic Preaching*, Trans by Armitage Robinson, New York: Buffalo.

Irenaeus (۱۹۱۹). *Against Heresies*, Trans by Alexander Roberts and William Rambaut, New York: Buffalo.

Irenaeus (۲۰۱۲). *Against the Heresies III*, Trans by M.C. Steenberg, New York: The Newman

Press.

LaCocque, Andre (۱۹۸۷). *Sin and Guilt; Encyclopedia of Religion*, Second Edition, New York: Macmillan.

Leibniz, Gottfried Wilhelm (۱۹۸۵). *Theodicy*, Trans by E.M Huggard, Charleston: Biblio Bazaar.

Norris, Richard (۲۰۰۴). *Irenaeus of Lyons*, Cambridge: Cambridge University Press.

Tyson, Joseph (۱۹۷۳). *A Study of Early Christianity*, New York: Macmillan.

